

Токтакун кызы Г.

КЫРГЫЗСТАНДА НОТАРИАТ ИНСТИТУТУНУН ТҮЗҮЛҮШҮ  
ЖАНА ФУНКЦИЯЛАРЫ

Токтакун кызы Г.

СТРУКТУРА И ФУНКЦИИ ИНСТИТУТА НОТАРИАТА  
В КЫРГЫЗСТАНЕ

Taktakun kyzy G.

FORMATION AND FUNCTIONS OF THE INSTITUTE  
OF NOTARY IN KYRGYZSTAN

УДК: 347.961

Ар кандай булактарга негизделген макалада Кыргызстандагы нотариустун түзүлүшүнүн жана иштешинин тарыхый шарттары жана өзгөчөлүктөрү талкууланат. Изилдөөнүн актуалдуулугу нотариустун мамлекеттик мекемелердин системасындагы ролун, анын Кыргыз Республикасындагы өнүгүүсүнүн жалпы мыйзамдуулугун жана өзгөчөлүктөрүн түшүнүү зарылдыгынан улам келип чыгат. Мамлекетте нотариалдык системанын пайда болушунун кыскача сүрөттөлүшү, аймактагы нотариалдык кеңсени институционалдаштыруу процессинин негизги өзгөчөлүктөрү берилген. Анын ар кандай тарыхый шарттарда иштешинин негизги укуктук жана уюштуруу шарттары талданган. Нотариустун түзүлүшү жана ишмердүүлүгү уникалдуу мамлекеттик жана административдик реалдуулуктарда ж.б. нотариалдык органдарды түзүү процессинин өзгөчөлүктөрү эске алынат. Конкреттүү мисалдар нотариустардын укуктук жана коомдук статусун көрсөтөт. Ар кандай тарыхый шарттарда нотариалдык системанын уюштуруу трансформация процесстерине өзгөчө көңүл бурулат.

**Негизги сөздөр:** укук, ишмердүүлүк, условия, мамлекеттик мекемелер, шарттар, мыйзамдуулук, нотариустун түзүлүшү, аймак, өзгөчөлүк.

В статье основанной на различных источниках, рассматриваются исторические условия и особенности становления и функционирования института нотариата в Кыргызстане. Актуальность исследования обусловлена необходимостью понимания роли нотариата в системе государственных учреждений, общих закономерностей и особенностей его развития в Кыргызской Республике. Дано краткое описание становления нотариальной системы в государстве, основных особенностей процесса институционализации нотариальной конторы в регионе. Были проанализированы основные правовые и организационные условия его функционирования в различных исторических условиях. Процесс становления и деятельность нотариуса в уникальных общественных и административных реалиях и т.д. Рассмотрены особенности процесса формирования нотариальных органов. Конкретные примеры демонстрируют правовой и общественный статус нотариусов. Особое внимание уделяется процессам организационной трансформации нотариальной системы в различных исторических условиях.

**Ключевые слова:** право, деятельность, состояние, государственные институты, условия, законность, нотариальная структура, территория, специфика.

The article, based on various sources, discusses the historical conditions and peculiarities of the formation and functioning of the Notary Institute in Kyrgyzstan. The relevance of the study is due to the need to understand the role of the notary in the system of state

institutions, the general regularities and peculiarities of its development in the Kyrgyz Republic. A brief description of the emergence of the notarial system in the state, the main features of the process of institutionalization of the notarial office in the region was given. The basic legal and organizational conditions of its functioning in various historical conditions were analyzed. The process of formation and activity of a notary in unique public and administrative realities, etc., the peculiarities of the process of formation of notary bodies are taken into account. Concrete examples show the legal and public status of notaries. Particular attention is paid to the processes of organizational transformation of the notarial system in various historical conditions.

**Key words:** law, activity, condition, state institutions, conditions, legality, notarial structure, territory, specificity.

Нотариустун негизги жана эң маанилүү функциясы укуктук мамилелердин катышуучуларынын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо болгон жана дагы деле болуп саналат. Нотариустун кеңсеси Римдин жеке укугунан башталат. Нотариустун кеңсесинин пайда болушунун жана өнүгүшүнүн баштапкы орду болуп калган байыркы Рим болгон.

Рим юриспруденциясы элдин укуктук операцияларынын системасын иштеп чыгып, анын өкүлдөрүнүн атынан бул операциялар жазуу түрүндө жүргүзүлгөнүн белгилеген. Соттон тышкары юридикалык актыларды иштеп чыгуу, анын мааниси катуу негизде негизделген байыркы формаларды сактоо Римдин укуктук кеңешчилеринин, республиканын доорлорунда жана империянын башында сыйлуу милдети болгон.

Нотариустун кеңсесинин пайда болушу католик чиркөөсү менен тыгыз байланышта. Үй-бүлөлүк мамилелерге байланыштуу бардык маселелер, мисалы, мүлктү, камкордукту жана мурасты бөлүштүрүү чиркөө тарабынан башкарылган. Чиркөө иерархтарынын көптөгөн мөөрлөрү чиркөө нотариустун кеңсесинин негизделишинин жана өнүгүшүнүн башталышы болгонун көрсөтөт. Чиркөө ишмердүүлүгү нотариалдык актыларды жүзөгө ашырган мекеме болгон.

Ички нотариустун кеңсесинин пайда болушу жана өнүгүшү соода, акча-кредит мамилелерин өнүктүрүү менен тыгыз байланышта. Нотариустар борбор шаарларда же шаарларда, ошондой эле нотариустар жок өлкөдө Жобого ылайык бекитилген. Нотариустар

мамлекеттик кызматта иштешкен, бирок мамлекет тарабынан финансылык камсыздоо алган эмес. Нотариустар жок болгондуктан, алардын милдеттерин сот, полиция аткарган. Жардам берүү учурунда нотариус чогултула турган сумма көрсөтүлгөн келишимди түздү. Келишимде көрсөтүлгөн сумма жок болгондуктан, көрсөтүлгөн кызматтардын баасы тарифтерге ылайык аныкталган. Кызматка дайындалганда, анын милдеттерин аткаруу же адилетсиз аткарууну алдын алуу үчүн, нотариус депозитти салууга милдеттенди. Нотариустук кызматка арыз берүүнү каалагандар жок болгондуктан, өкмөт нотариусту дайындоого укуктуу болгон. Өкмөт тарабынан дайындалган нотариус бардык процесстик укуктарга ээ болгон, айлык алган, мамлекеттик кызматкердин бардык артыкчылыктарына ээ болгон. Нотариус өз милдеттерин туура эмес аткаргандыгы үчүн жооптуу деп табылган. Жазанын бошотуу, камакка алуу же камакка алуу сыяктуу түрлөрү колдонулган.

Мамлекеттин өнүгүү тарыхындагы ар бир этап мамлекеттик механизмде айрым уюштуруу структураларынын, мамлекеттик-укуктук институттардын пайда болушу менен коштолот. Нотариустун кеңсеси мамлекеттин өнүгүшүнүн белгилүү бир этабында пайда болот, анткени ансыз коомчулук менен байланышты андан ары гармониялуу өнүктүрүү мүмкүн болбой калат. Бул бардык мамлекеттерде болгон, нотариустун кеңсесинин көрүнүшү Кыргызстанда да болгон. Биздин өлкөдө нотариустун түзүлүшүнүн тарыхы, башка бардык мамлекеттердегидей эле, идентификациялык картанын эң жөнөкөй документтерин түзүүнүн же Заманбап нотариустук кызмат тутумуна таандык болуунун жеке учурларынан мамлекеттин бүтүндөй тарыхына дал келген убакытты алды.

Нотариустун кеңсеси мекеме катары жарандык жүргүзүүнүн өнүгүшүнүн белгилүү бир баскычына жеткен Мамлекетте пайда болот. Нотариустун пайда болушу субъекттерге бүтүмдөрдү чечүүдө жардам берүү жана укуктук формада алынган укуктарды камсыз кылуу, жарандык трафиктин катышуучуларынын укуктарын коргоо жана талашсыздыгын камсыз кылуу зарылдыгынан улам. Нотариус – бул белгилүү бир деңгээлде мыйзам актылары менен каралган нотариалдык актылардын нотариустары тарабынан комиссия аркылуу жарандардын жана юридикалык жактардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоого багытталган жарандык коомдун институту.

Мамлекеттик жана укук институтунун өнүгүү тарыхында нотариустун кеңсеси көпчүлүк өлкөлөрдүн укуктук системасынын ажырагыс бөлүгү болуп калды, анткени нотариустар аткарган функциялар коом тарабынан объективдүү талап кылынат. Кыргызстанда ички укук институту катары нотариустун

кеңсеси өлкөдө болуп жаткан социалдык жана экономикалык өзгөрүүлөргө оң таасирин тийгизет деп күтүлүүдө.

Советтер союзунан кийинки мезгилде Кыргызстан бүтүндөй укуктук системаны, анын ичинде жаңы мыйзамдарды иштеп чыгууну жана кабыл алууну тез арада өзгөртүүгө муктаж болгон.

Кыргыз Республикасында нотариустун кеңсеси мамлекеттин маанилүү функциясына ээ, ал жарандардын жана юридикалык жактардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо үчүн мамлекеттик-укуктук мекеме болуп саналат. Бул милдетти нотариустар Кыргыз Республикасынын нотариустук кызмат жөнүндө мыйзамдарынын принциптерине ылайык (мындан ары нотариустук кызмат жөнүндө принциптер) мыйзам актыларында каралган нотариустук актыларды аткаруу менен аткарышат. Бирок, мындай коргоо нотариустар тарабынан гана эмес, ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана консулдук мекемелердин кызматкерлери тарабынан нотариалдык актылар аркылуу жүргүзүлөт.

Жергиликтүү бийлик тарабынан жеке нотариалдык актылар комиссиясы алгач нотариустун кеңсесинин негиздерине киргизилген. Ошентип, 30-беренедө бул үчүн жооптуу аткаруу бийлигинин кызматкерлери, эгерде алардын келишимде нотариусу жок болсо, мындай нотариалдык иш-аракеттерди керээз күбөлүгү жана адвокаттык ыйгарым укуктары катары аткарышат, мураска калган мүлктү коргоо чараларын көрүшөт, документтердин жана үзүндүлөрдүн көчүрмөлөрүнүн тууралыгын күбөлөндүрүшөт жана документтердеги кол тамганын аныктыгын күбөлөндүрүшөт. Анда аталган кызматкерлер Мыйзамда каралган иштерде башка нотариалдык актыларды да аткара алышы керектиги белгиленген. Натыйжада, мыйзам чыгаруучу келечекте аткаруу бийлигинин кызматкерлери тарабынан аткарылган нотариалдык актылардын тизмесин дагы кеңейтүү мүмкүндүгүн алдын ала белгилеген.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн No179 Декрети менен нотариалдык актыларды жасоонун негизги эрежелерин аныктоочу нотариалдык актыларды Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган учурларды жана нотариалдык акты белгилүү бир нотариалдык райондун нотариусу тарабынан аткарылышы керек болгон ушул көрсөтмөнү кошпогондо, 2011-жылдын 20-апрелинде бекитилген.

Жергиликтүү бийликтин кызматкерлери үчүн жеке нотариалдык актыларды аткаруу укугун берүү күнүмдүк жашоонун реалдуулугуна байланыштуу объективдүү себептерден улам келип чыккан. Ал калк аз жашаган жана жетүү кыйын болгон аймактарда жашаган калктын татаал эмес нотариалдык кызматтарды алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушун камсыз кылууга ба-

гытталган. Белгилей кетүүчү нерсе, нотариалдык чаралардын бул тизмеси мамлекеттик кызматкерлердин атайын кесиптик билимин жана жогорку квалификациясын талап кылбайт.

Ошол учурда нотариустун кеңсесинин негиздери жөнгө салынбагандыктан жана нотариустук актылардын тартиби ушул максатта ыйгарым укуктуу кызматкерлер тарабынан жөнгө салынбагандыктан, бул багыттагы негизги жоболор 2011-жылдын 20-апрелиндеги Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому менен бекитилген нотариустук актылардын тартиби жөнүндө көрсөтмөлөр болгон 179.

2011-жылы Кыргыз Республикасынын "Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө" Мыйзамы 16, 20-беренелердин жоболору менен толукталган, анда мыйзам чыгаруучу шаардык жана айылдык калктуу конуштардын жергиликтүү бийликтерине Мыйзамда каралган учурларда нотариалдык актыларды аткаруу укугун берген жана калктуу конушта нотариус жок.

2021-жылы 20-октябрда Кыргыз Республикасынын "жергиликтүү мамлекеттик башкаруу жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө" жаңы Мыйзамы кабыл алынган. Жаңы мыйзамда 29-беренедегі 20-берененин мыйзам чыгаруучусу аткаруу бийлигинин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын нотариалдык иш-аракеттерди жүргүзүү укугун кийинкиге калтырган. Бирок мыйзам чыгаруучу нотариалдык күбөлөндүрүү жаатында ыйгарым укуктуу мамлекеттик ыйгарым укуктардын тизмесин ырааттуу кеңейте баштаган жок. Биздин оюбузча, бүгүнкү күндө жарандардын саламдашуусу менен жергиликтүү өз алдынча башкаруунун кызматкерлери нотариалдык актылардын 13 түрүн аткарышы керек деп эсептейбиз. Аларга төмөнкүлөр кирет: керээздин далили жана адвокаттын ыйгарым укугу; тукум кууп өткөн мүлктү коргоо жана башкаруу чараларын көрүү; документтердин жана үзүндүлөрдүн көчүрмөлөрүнүн ишенимдүүлүгүн, ошондой эле документтердеги кол тамганын аныктыгын далилдөө; Мыйзамда каралган учурларда адамдар жөнүндө маалыматтын далили, жарандын тирүү экендиги, көзү начар көргөн адамдын өздүгү, анын кол тамгасынын факс түрүндө берилиши, жарандын белгилүү бир жерде экендиги, сүрөттө көрсөтүлгөн адам менен жарандын өздүгү, убакыт, кагаз документ менен электрондук документтин эквиваленттүүлүгү жана электрондук документтин эквиваленттүүлүгү менен кагаз жүзүндөгү документ.

Нотариустун ишинин жүрүшүндө уюштурууну жакшыртууга, нотариалдык иш-аракеттердин санын көбөйтүүгө, нотариустардын кесиптик даярдыгына талаптарды жогорулатууга жана нотариалдык ишмердүүлүктү контролдук ыйгарым укуктарын кеңейтүүгө багытталган олуттуу өзгөрүүлөргө бир нече жолу дуу-

шар болушкан. Кыргыз Республикасынын колдонуудагы тармактык мыйзамдарынын бири да кыска убакыттын ичинде мынчалык олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болгон эмес. Акыркы жылдары нотариуска талапкерлерге карата талаптар өстү, бул юридикалык билим алуу, стажировкадан өтүү, квалификациялык экзамен тапшыруу жана нотариалдык ишти жүзөгө ашырууга лицензия алуу зарылчылыгынан көрүнүп турат. Мындан тышкары нотариустардын моралдык сапаттарына жана кесиптик жүрүм-турумуна өзгөчө көңүл бурулат, бул Кыргыз Республикасынын нотариустарынын кесиптик этика кодексинде бекитилген.

Нотариустун негизги милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат:

- 1) коргоо жана кыймылсыз мүлк жана жеке жана юридикалык жактардын укуктарын коргоо;
- 2) жеке жана юридикалык жактардын мүлктүк укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо;
- 3) мыйзамдуулукту жана укук тартибин сактоо;
- 4) келишимдерди жана бүтүмдөрдү өз убагында күбөлөндүрүү менен укук бузуулардын алдын алуу жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын ченемдерине ылайык;
- 5) мурастык укуктарды тариздөө;
- 6) аткаруу буйруктарын аткаруу;
- 7) документтерди тастыктоо;
- 8) башка нотариалдык аракеттер.

Нотариалдык органдардын ишинин маңызы алынган укуктардын чындыгын камсыз кылуу жана аларды белгиленген укуктук формада бекемдөө болуп саналат. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык өз ишин тийиштүү түрдө жүзөгө ашыруучу нотариус органдары нотариалдык иш-аракеттерди жүргүзүү жөнүндө арыз менен кайрылган бардык адамдардан белгиленген тартипти сактоону талап кылууга милдеттүү. Нотариус тарабынан мыйзамдын үстөмдүгүн бекемдөөнүн маанилүү милдети-жарандык укуктарын жүзөгө ашырган жана экономикалык иш жүргүзгөн адамдардын укук бузууларын болтурбоо.

Нотариус мүлктүк укук бузууларды азайтууга жардам берет, анткени нотариалдык күбөлөндүрүүнү талап кылган кыймылсыз мүлк бүтүмдөрү көбөйүүдө. Нотариустун профилактикалык функциясы анын ишинин коомдук-укуктук мүнөзүнө түздөн-түз көз каранды, атап айтканда: нотариалдык өндүрүш жол-жобосун катуу регламенттөөнүн аркасында, көптөгөн далилдерди изилдөө, бул кыймылсыз мүлктүн мыйзамдуу ээлеринин укуктарын коргоп, бурмалоо мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарууга жардам берет. Кыргыз Республикасында нотариус бүгүнкү күндө укук коргоо органдарынын ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Бирок, нотариус адам укугун коргоо мекемеси катары башка укук коргоо органдарынан түп-тамырынан айырмаланат:

- Биринчиден, анын уюштуруу структурасынын жана каржылоо ыкмасынын өзгөчөлүктөрү: коомчулук менен байланыш, кесиптик негизде корпоративдик, өзүн-өзү башкаруу жана өзүн-өзү каржылоо.

- Экинчиден, нотариуста укук коргоо органдарынын негизги өзгөчөлүгү - мажбурлоо ыкмасы жок. Нотариус арыз берген адамга карата эч кандай тартиптик, кылмыш же административдик таасир этүү чараларын колдонбошу керек. Нотариус сот менен тыгыз байланышта, анткени ал соттун милдеттерине окшош функцияларды аткарат - жарандардын жана уюмдардын субъективдүү укуктарын коргоо. Сот менен нотариустун негизги айырмачылыгы, соттор негизинен талаш-тартыштарды мыйзам чегинде чечишет, ал эми нотариалдык иш-аракеттердин предмети талашсыз иштер болуп саналат. Мындан тышкары, нотариалдык органдар соттук териштирүүнүн карама-каршы формасын колдонушпайт, бирок, адатта, жазуу жүзүндөгү далилдердин негизинде укуктарды жана юридикалык фактыларды тастыкташат.

Жыйынтыктап айтканда, нотариустун иши жарандар жана уюмдар үчүн да, мамлекет үчүн да абдан маанилүү деген тыянак чыгарууга болот. Нотариустун иши мамлекетте укук тартибин камсыз кылуу боюнча

укук коргоо органдарынын милдеттери менен байланышкан. Нотариустун укуктук статусун азыркы учурдагы жөнгө салуу толук эмес жана оңдоого муктаж экендигин белгилей кетүү керек. Ошол эле учурда коомдук байланыштардын кеңири чөйрөсүн камтыган фонддор нотариалдык иштин көз карандысыздыгынын кепилдиги болуп саналарын белгилей кетүү керек.

#### Адабияттар:

1. Комаров Н.И. Россия Федерациясындагы Нотариус: лекция. - М: Лекс-Китеби, 2005.
2. Зиминова Т. П. Россияда нотариат институтунун өнүгүү тарыхы. Коомдук илимдердин Орус жарчысы. – №1. –2009.
3. Никитин М.И., Осипов А.Л. Россияда нотариаттын өнүгүү тарыхы // Россиянын ИИМ Москва университетинин Жарчысы. – № 2. – 2014.
4. Озерова П.Ю. Россияда нотариаттын түзүлүшү жана өнүгүшү // учурдагы илимий изилдөө жана иштеп чыгуу. – №1(30). – 2019.
5. Романовская О. В. Орус нотариусу жана үй-бүлөлүк укуктун заманбап көйгөйлөрү. // Нотариат. – 2015. – № 4.
6. Фемелиди А.М. Нотариустун тарыхы жана учурдагы нотариалдык эрежелер 14-апрель, 1866. - СПб. Я.А. Канторович. – 1902.
7. Токтакун кызы Г. Функции судебной власти в туркестанском крае. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2018. №. 1. С. 143-146.